

О. Чупа Історія Католицької Церкви на болгарських землях своїми початками сягає IX ст., коли за царя Бориса I на ці землі прийшли перші католицькі місіонери. Їхня діяльність була безуспішною, а згодом болгари прийняли християнство із Візантії. 1204 р. болгарський цар Калоян (1197-1207) підписав унію із Римською Церквою. Це був політичний хід для збалансування релігійного впливу Візантійської імперії. Ця унія була короткотривалою. Вона завершилась, коли Рим оголосив війну Болгарії і коли було відновлено Болгарський патріархат 1235 р. Відтоді упродовж багатьох століть Католицька Церква не вела жодної діяльності на болгарських землях.

Своє зацікавлення Болгарією католицькі місіонери відновили у XVI ст. завдяки підтримці купців з Дубровніка. У XVII ст. католицькі місіонери на вернули в католицизм більшість павликан, які жили в районі Нікополя, Пловдіва та Чіпровців, представників найчисленнішої християнської секти. Останні вірили, що їх навернення посприє визволенню Болгарії з-під Османської імперії. 1688 р. вони організували Чіпровецьке повстання. З того часу Османська держава розпочала переслідування католиків та чинила перешкоди щодо спроб навернення православних у католицизм.

На початку XIX ст. католицькі місіонери відновили свою діяльність серед болгар. 1811 р. у пн. Болгарії започатковано місії пасіоністів, які підтримувала Австро-Угорська імперія. Згодом у пд. Болгарії організовано місії капуцинів, які підтримувала Франція. Остання у період XVI-XVIII ст. була основним лобістом католицьких інтересів в Османській імперії. Франція спонсорувала місії лазаристів у Македонії, асумпціоністів у Пловдіві та резурекціоністів в Адріанополі Тракійському.

Упродовж багатьох століть болгари перебували у складі Церкви Константинопольського патріархату. Як наслідок, усі єпископи болгарських епархій були греками за походженням. Починаючи з 1830 р., болгари різних місцевостей відсилають запити у Константинополь до патріарха та султана з проханням обирати для них єпископів болгарського походження. 1856 р. султан, на вимогу західноєвропейських держав, видав гатті-маюм, в якому серед інших постанов сказано про проведення церковних реформ та обіцяно релігійну рівноправність. Зокрема, йшлося про те, що єпископи перебуватимуть на визначеному утриманні і не збиратимуть данину із вірних. Коли болгари нагадали константинопольському патріархові про цей держав-ний документ, він відмовився дбати про його практичне виконання. Питання збору данини серед вірних було дуже важливим через звичку константинопольського патріарха, яку успадкували і його митрополити, – давати особливий хабар, так званий «пешкеш» за власне призначення Верховною Портою. На практиці його сплачували православні миряни. Після створення Грецького царства (1830 р.) податкове ярмо лягло в основному на болгар. Як наслідок, це стало однією з причин їх національно-церковного руху. Прирекло на поразку православну унію, проголошену Росією, та відкрило вільний простір для поширення католицизму, особливо в Адріанополі Фракійському та Македонії.

1858 р. греко-болгарський конфлікт досяг свого апогею. Болгари висунули Верховній Порті свої вимоги категорично. Вони були наступними: 1) болгарські епархії самі собі обирають єпископів з-поміж етнічних болгар; 2) патріарха як представника обох народів болгар обирають нарівні із греками; 3) архиєреям призначається утримання. Щоб розглянути ці вимоги, Порто зібрала національні збори у складі патріарха, 7 єпископів та 38 членів. На цих зборах греки доводили, що болгарського народу не існує, що болгарі – це греки, які прийняли варварську мову. Врешті-решт, було вирішено, що Церкві не знає різниці національностей, а також, що обрання єпископів – це нечувана річ.

Вкотре переконавшись у непоступливості греків щодо висвячення єпископів з-поміж болгар та щодо дозволу відправляти богослужіння старослов'янською мовою, болгарі розпочали переговори із католицькими місіонерами про можливість унії. 13 липня 1859 р. болгарі із міста Кукуш передали місії лазаристів листа до папи Пія IX, в якому висловили бажання про приєднання до Католицької Церкви за умов збереження їх візантійсько-слов'янського обряду. Причиною такого кроку кукушан було те, що патріярх не бажав висвятити на єпископа їхнього кандидата Партенія Зографського. Бачачи наслідки нерозсудливої політики Константинопольського патріярха, російські дипломати доклали зусиль, щоб Партенія було поставлено на єпископа. Це дало результат лише на деякий час, оскільки 1868 р. Партенія було усунуто з катедри за впровадження у богослужіння та школи болгарської мови. Отож, кукушани знову повернулись до унії. 1860 р. у Константинополі 1000 болгар приєднались до Католицької Церкви. 1861 р. в Рим поїхала болгарська делегація на чолі із стареньким архимандритом Йосифом Сокольським для переговорів щодо можливості унії. 8 квітня 1861 р. папа Пій IX особисто висвятив Сокольського на єпископа і надав йому титул архієпископа для болгарських католиків візантійського обряду. У червні того ж року османський уряд визнав його архієпископом. Однак одразу після приїзду в Болгарію Сокольський зник через таємні обставини: росіяни, викравши, відвезли його пароплавом в Одесу. Останні 18 років життя він провів у Києво-Печерському монастирі. Новоутворена Болгарська Католицька Церква візанто-слов'янського обряду зару-чилась підтримкою 60 000 вірних. До 1865 р. адміністраторами болгар візантійського обряду були не болгарі. Цього ж року Рим іменував апостольським вікарієм болгарина Рафаїла Попова. Йосиф Сембратович висвятив його у Царгороді на Адріанопольського єпископа. 1874 р. еп. Рафаїл помер, а 1876 р. його наступником став Ніл Ізворов, який донедавна (1874 р.) був православним єпископом Кукушу. 1883 р. папа Лев XIII іменував Ніла Ізворова архієпископом усіх з'єднаних болгар з осідком у Царгороді. Створено також два апостольські вікаріати: для Тракії в Адріанополі – вікарій Михаїл Петков (згодом Болгарська Унійна Церква) та для Македонії з осідком в Кукуші – вікарій Лазар Младенов (згодом Македонська Унійна Церква). Це був період розквіту в історії Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду. Для прикладу, за часів єпископства Лазара Младенова число вірних на македонських землях зросло до 100 тис., а 1885 р. створено семінарію, в якій на перший рік навчання було прийнято 43 студенти. Після Кримської війни (1854-1856 рр.) Росія відкрила в Болгарії багато своїх консульств, метою яких було зупинити ріст унії серед болгар: «існувало переконання, що православна віра є єдиною, яка відповідає духовним потребам слов'янських народів, і будь-який відхід від неї буде смертним вироком для болгарського народу». Проголошувалось, що той, хто відступив від православ'я, перестав бути болгариним. Росія у протипагу католицькій пропаганді ставила право однокровності та тієї ж самої релігії. Вона захищала ці права друкуванням релігійних та шкільних книжок, фінансовою підтримкою для будівництва церков та вишколом болгарських юнаків у російських семінаріях, духовних академіях та університетах (після 1840 р.). Тим не менше, ці міри не виправдали сподівань росіян. Наприклад, 109 болгар навчались у Росії до 1856 р. і більшість із них не завершили вищої освіти. Більше того, лише 5 із них (ті, що отримали диплом) повернулись у Болгарію і там вчителювали. Лише один російський семінарист став священником у своїй Батьківщині. Багато болгарських студентів не могли повернутись у Туреччину, оскільки там їх вважали російськими шпигунами. Ті, які повернулись у Болгарію, були не приривчені

жити в суспільстві купців, ремісників та селян.

Стараннями росіян 28 лютого 1870 засновано православний Болгарський екзархат, у склад якого увійшли грецькі єпархії з болгарської території. Створення екзархату відбулось усупереч волі Царгородського патріарха. Це призвело до розколу серед самих православних. Як зауважує Даніела Кальканджиева, створення екзархату не принесло бажаного результату, оскільки в Македонії та Адріанополі Фракійському він не міг ефективно захищати болгарський народ від елліністичної асиміляції.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що російська політика ґрунтувалась на ідеї спільного слов'янського коріння та спільної православної традиції. Вона знаходила підтримку серед сільського населення з патріархальними поглядами. Цей підхід не мав повного успіху через байдужість до болгарських національних інтересів. Він нехтував групу павликан, соціальний та економічний стан болгарського су-спільства, в якому патріархальний спосіб життя почав занепадати.

У період Балканських воєн 1912-13 рр. Болгарська Католицька Церква візанто-слов'янського обряду зазнала великих втрат. На території, що перебувала під юрисдикцією вікарія Фракії, турки зруйнували 11 сіл, в яких проживало 3380 болгар-католиків візанто-слов'янського обряду. На тій, яка була під юрисдикцією вікарія Македонії, греки цілковито зруйнували 12 парохій: в Кукуші, Алексово, Каліново, Міхайлово та ін. Згідно із статистичними даними, близько 10000 тис. болгар-католиків візанто-слов'янського обряду були змушені залишити свої рідні краї. Війни 1912-13 рр. повністю змінили структуру Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду в Туреччині. Зокрема, до Софії з Адріано-поля змушений був перебраться вікарій Фракії, єпископ Михаїл Петков. Також було закрито в Адріанополі католицьку гімназію отців-резурекціоністів, в якій вишколювались майбутні священики. Вікарій Македонії, єпископ Епіфаній Санов був змушений постійно переховуватись від грецьких властей, аж поки не оселився в рідному місті Казанлак після того, як назавжди була втрачена Македонська єпархія.

1921 р. Ватикан здійснив реорганізацію Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду. Були скасовані Македонська та Адріанопольська єпархії, які фактично не існували, а також представництво в Константинополі, де перебував архієпископ. Таким чином, було створено єдину єпархію із центром у Софії.

1925 р. папа Пій XI призначив апостольським візитатором болгар архієпископа Анджелло Ронкаллі (майбутнього папу Івана XXIII). Присутність та діяльність Анджелло Ронкаллі суттєво покращила ситуацію всередині Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду: він здійснював численні візитації парохій східного обряду, а також провадив миротворчу політику, оскільки на той час Церква візанто-слов'янського обряду потерпала від внутрішніх чвар. Відданість болгар Анджелло Ронкаллі засвідчується тим, що вони називали його «болгарським» папою.

1926 р. Анджелло Ронкаллі представив нового адміністратора болгарам-католикам візанто-слов'янського обряду. Ним став Кирило Куртев, якого у грудні того ж року в Римі було рукоположено на єпископа. З його приходом на Софійську катедру розпочався новий період в житті Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду. Кирило Куртев виклав свої богословські та історіософські думки стосовно унії з Римською Церквою у книзі «Про приєднання до Церкви Риму» (1861 р.). З одного боку, єпископ Куртев аналізує історію та тогочасну складну ситуацію, яка склалась у Болгарській Католицькій Церкві візанто-слов'янського обряду. З іншого боку, він

замислюється над причинами існування цієї Церкви. Як зауважує І. Еленков, дві провідні риси характеризують єпископат Кирила Куртева: по-перше, він відмовився від практики прозелітизму, тобто розширення Церкви «вшир», як це намагались робити його попередники, зосе-редивши свої зусилля на розширенні Церкви «вглиб»; по-друге, основною метою його діяльності було досягти утвердження Церкви в національних межах, повноти літургійних та аскетичних практик, доско-наlosti еклезіальних структур, розвитку освіти, розвитку суспільної та благодійної діяльності.

9 вересня 1944 р. у Болгарії до влади прийшла комуністична партія. З цього часу чиниться великий тиск на Болгарську Православну Церкву, тоді як Католицька Церква та інші неправославні Церкви перебувають у більш привілейованому становищі. Як зауважує Д. Кальканджієва, така ситуація тривала до 1947 р., поки не був укладений Паризький мирний договір, коли Сталін отримав гарантії щодо політичного контролю Східної Європи. З цього часу починаються репресії католицької єрархії, а також конфіскація церковного майна. У 40-х роках починається переписка між болгарською, російською, православними єрархіями стосовно подолання «агресії Католицької Церкви у Східній Європі». У той же час Пловдивський православний митрополит Кирило (згодом болгарський патріарх) закликає до витіснення католиків із суспільно-харитативної сфери до кращого фінансування Православної Церкви, а також до покращення освіти священства. 1948-49 рр. заборонено католицькі школи, що суттєво похитнуло позиції Католицької Церкви в Болгарії.

Хоча Католицька Церква не була офіційно заборонена у Болгарії, однак певні статті Конституції 1947 р. стали «вишуканими» середниками для припинення її діяльності. Починаючи з 1950-х рр., змінився характер антикатолицьких дій болгарської влади. Якщо дотепер антикатолицькі заходи в основному полягали у депортації католицького клиру та монахів, то тепер розпочались переслідування та арешти католицьких священників, які були болгарськими громадянами. Апогей переслідувань католиків – 1952 р., коли було звинувачено 40 священників, монахів, монахинь та мирян у реакційній діяльності за підтримки Ватикану, метою якої начебто було відновлення капіталістичного режиму в Болгарії. Загалом упродовж 1950-53 рр. було арештовано 150 католицьких священників. У 1960-х рр. Радянський Союз змінив свою політику стосовно Ватикану. Було оголошено амністію політичним в'язням, серед яких – католицьке священство. Екзарх католиків-болгар візанто-слов'янського обряду Кирило Куртев зміг відвідати II Ватиканський Собор. А 1990 р. Комітет щодо Болгарської Православної Церкви та Міністерство закордонних справ надали офіційний статус Болгарській Католицькій Церкві. Болгарська Католицька Церква візанто-слов'янського обряду вийшла з підпілля в ослабленому стані: більшість священників були похилого віку, а молоді не мали належної богословської освіти. З плином часу ситуація змінювалась: почали приїжджати монахи католицьких чинів, які вже мали досвід місій у Болгарії, кандидати на священство їдуть на Захід для богословських студій.

22 травня 2002 р. папа Іван Павло II відвідав собор Вознесіння Пречистої Діви Марії у Софії. У літургійному вжитку Церква користується Царгородським типіконом. Богослужіння відбуваються церковнослов'янською та болгарською мовами. Церковний спів є одноголосним на грецький взірець, хоча використовуються поліфонічні твори українських та російських композиторів. Болгарська Католицька Церква візанто-слов'янського обряду перебуває в офіційному спілкуванні із Святим Синодом Болгарської Православної Церкви. Нинішнім апостольським екзархом католиків

візанто-слов'янського обряду є Хрісто Проїков. Софійський Апостольський екзархат (офіційні назва екзархату) на сьогодні налічує 21 священика та 10 000 вірних.

Ще гірша ситуація склалась після Балканських війн на тих теренах, які належали до апостольського вікарія Македонії. Після смерті македонського вікарія, єпископа Епіфанія Санова 1924 р., Македонська Католицька Церква східного обряду практично завжди перебувала в юрисдикції крижовецького єпископа. 1999 р. у Скоп'є владика Мирослав Марусин висвятив на єпископа македонця Кіро Стоянова, який став помічником Скопського римо-католицького єпископа. 1 травня 2001 р. урочисто проголошено Македонський апостольський екзархат східного обряду з осідком у Струмїці. 2005 р. екзархом став Кіро Стоянов.

Македонський апостольський екзархат східного обряду налічує 5 парохій, а також душпастирство у Скоп'є, яке має ще свої філії. У складі екзархату налічується 9 священиків та бл. 13 400 вірних.

Отож, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що існувало декілька причин виникнення унійних Церков на території Болгарії та Македонії. Насамперед – це бажання болгар бути еклезіально незалежними від Константинопольського патріархату, який не бажав ставити на катедри єпископів-болгар, а також не дозволяв впроваджувати у богослужіння церковнослов'янську мову і, таким чином, не дозволяв розвинути їм в окреме «церковне тіло». У тому ж руслі варто розглядати твердження Данієли Кальканджієвої, що болгар використовували унію для здійснення тиску на Росію, щоб та змінила своє ставлення до Константинопольського патріархату. Не менш важливу роль відігравав національний фактор: католицьке духовенство дбало про розвиток національної свідомості через заснування мережі шкіл, друкованих видань болгарською мовою, тоді як грецька єрархія всіляко гальмувала національне відродження болгар. Завдяки цій освітній діяльності в історії болгарського народу унія стала мостом для європейського культурного впливу. У школах, які засновувала Католицька Церква, болгар навчали різним ремеслам, якими вони згодом змогли б заробляти собі на життя. Існував також й суспільно-економічний чинник, який спонукав до унії: з часу створення Грецького Царства (1830 р.) на плечі болгар лягло фінансове ярмо сплати патріяршого та митрополічного «пешкеш» (данина, яку платив Константинопольський патріярх та грецькі митрополити султану за своє призначення), тоді як приналежність до Католицької Церкви автоматично звільняла вірних від цього мита.

Саме ці три фактори: бажання церковної незалежності, національної ідентичності та суспільно-економічного розвитку спричинились до появи унійних Церков на території Болгарії та Македонії.

Слід віддати належне єпископу-екзарху Кирилу Куртеву, який у 1920-х рр. по-новому переосмислив ідентичність Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду, відкинувши стратегію «поширення» (прозелітизму) та накресливши стратегію розвитку «вглиб» (розвиток літургійного та аскетичного життя, вдосконалення структури Церкви, створення богословських освітніх закладів).

Чупа О. Національна та еклезіологічна ідентичність Болгарської Католицької Церкви візанто-слов'янського обряду та Македонської Католицької Церкви східного обряду // Слово № 4 (29), вересень-жовтень 2006, с. 18-21